

12. Ҳақимхон ибн Саййид Маъсумхон. Мунтахаб ут-таворих. ЎЗР ФАШИ қ.ф. №594.

ХИВА ХОНЛИГИ ДЕҲҚОНЧИЛИГИДА ЭКИН ТУРЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ХОНЛИК ТАРАҚҚИЁТИДАГИ ЎРНИ

Камолова Н.П.

Маъмун-Университети “Тарих ва психология”

кафедраси катта ўқитувчиси, PhD.

kamolovanargiza2018@gmail.com

Аннотация. *Хива хонлигида унумдор тупроқли ерларнинг камлиги, ерга ишлов берадиган деҳқончилик қуролларининг қоқоқлигига қарамай, мазкур ҳудудда сунъий суғоришга асосланган суғорма деҳқончилик яхши ривожланган ва деҳқонлар томонидан жуда кўп турдаги экинлар етиштирилган.*

Калит сўзлар: *Ёнпиқ қалъа, Бугдой, Жўхори, Шоли, Арпа*

Аннотация. *Несмотря на малоплодородность Хивинского ханства и неразвитость орудий обработки почвы, в этом районе хорошо развито орошаемое земледелие, основанное на искусственном орошении, и крестьяне выращивают многие виды сельскохозяйственных культур.*

Ключевые слова и фразы: *Пшеница, Овес, Рис, Ячмень*

Annotation: *Despite the lack of fertile land in the Khiva Khanate, and the backwardness of tillage tools, irrigated agriculture based on artificial irrigation is well developed in this area, and many types of crops are grown by farmers.*

Key words and phrases: *Wheat, oats, rice, barley*

Хива хонлиги ҳудудида унумдор тупроқли ерларнинг камлиги ва ерга ишлов берадиган деҳқончилик қуролларининг қоқоқлигига қарамай, мазкур ҳудудда сунъий суғоришга асосланган суғорма деҳқончилик яхши ривожланган ва деҳқонлар томонидан жуда кўп турдаги экинлар етиштирилган. Буни Хоразм ҳудудида олиб борилган археологик қазилмалар жараёнида топилган қазилма материаллар ҳам тасдиқлайди. Жанпиқ қалъа (Ёнпиқ қалъа)дан топилган қовун, тарвуз уруғлари, шафтоли, ўрик данаклари ва пахта чаноқларининг қолдиқлари [4: 43], шулар жумласидандир. Хива хонлигида барча турдаги экинларни етиштириш ва улардан мўл ҳосил олиш кенг йўлга қўйилган ва уларнинг ҳар бирининг ўзига яраша экиш технологияси мавжуд бўлган. Қуйида биз ана шулар ҳақида тўхталамиз.

Буғдойни экиш учун деҳқонлар ерга ўн марта, баъзи ҳолларда ундан ҳам кўпроқ қайта ишлов берганлар. Буғдой уруғи экиладиган ернинг ҳосилдорлигини ошириш учун бир гектар ер майдонига 800 арава гўнг сепилган ва ерга ишлов бериш жараёнида 5 мартагача суғорилган. М.Иваниннинг келтирган маълумотига кўра, буғдой Питнак ҳудудидан то Шоҳободгача экилган [3: 23]. Хива хонлигида буғдой навига қараб йилнинг 2 мавсумида, яъни кузда ва баҳорда экилган. О.Шкапскийнинг ёзишича, Хива хонлигида буғдойнинг беш тури етиштирилган. Шундан 3 тури қишки (кузда экилган) нав, қолган икки тури баҳорги нав ҳисобланган [12: 31; 11: 176].

Қишки буғдойнинг тўқмоқ бош, жайдари, бухори турлари экилган. Қишки навининг уруғлари сентябрь ойининг охирларида сепилган. Бир гектар ерга экиш учун 60-100 кг уруғлик дон сарфланган. Ушбу буғдой нави баҳорда ниҳол униб чиққанидан кейин суғорилган. Ҳосил июнь охирида пишиб етилган ва уни йиғиб олиш ишлари баҳорги буғдой нави ҳосилини йиғиб олишдан бир ёки бир ярим ҳафта олдин амалга оширилган. Ундан 60 пудгача ҳосил олинган. Қишки буғдой ҳосили йиғиб олинганидан кейин бўшаган далаларга такрорий экин сифатида қовун, тарик, жўхори (чорва озукаси учун) экилган [3: 23].

Баҳорги буғдойнинг эса “оқ язлик”, “қизил язлик” навлари экилиб [11: 81], уруғ март ойида сепилган. Ниҳолининг узунлиги тўрт аршинга етганидан кейин 1 марта суғорилган ва токи буғдой пишиб етилгунига қадар 3-4 мартагача суғорилиб турган. Баҳорги буғдой навининг бир десятина ер майдонидан 100 пуд дон олинган [12: 31].

Албатта, Хива хонлигида етиштирилган ғалла, тарик, кунжут, жўхори ҳосили кўшни халқларга анча юқори нархда сотилган. Жумладан, туркманларга хон ўз ҳисобидаги жами ғаллани юқори нархда сотиш мақсадида маҳаллий аҳолига ғалла савдосини таъқиқлаб қўйган.

Жўхори ўсимлиги хиваликларнинг энг сеvimли озукаларидан бири ҳисобланган. Жўхорининг узунлиги навига қараб 3 метрдан 5 метргача етган.

Жўхори яхши ишлов берилган ер майдонларига май ойида экилган. Дехқонлар томонидан жўхори экиладиган бир гектар ер майдонига 1000 арава қумли гўнг сепилган, экин майдонлари 5-6 мартагача ҳайдалган ва суғорилган. Ерга ишлов бериш жараёни яқунлангач, ҳар бир гектар ерга 1000 арава шўрхоқ тупроқ сепилган. Жўхори май, июнь ойларида экилган ва уни суғориш ишлари ниҳоли ярим қулоқ бўлганидан сўнг июнь ойида бошланган [12: 31-32]. Вегитация даврида 4-6 мартагача суғорилган. Дехқонлар жўхори ҳосилини октябрь ойида йиға бошлаганлар, чунки ҳаво совий бошласа, жўхори уруғлари совукда тўкила бошлаган. Воҳа дехқонлари жўхори бошчаси (ровак)ни йиғиб олишда ўроқдан фойдаланганлар. Поясини эса уйларнинг томларида чорва моллари учун ем-хашак мақсадида сақлаб кўйганлар. Жўхори пояси жуда яхши озуқа бўлганлиги боис хиваликлар уни кенг майдонларга экишни маъқул кўрганлар ва унинг поясидан 2 ёки 8 тоннагача миқдорда ҳосил йиғиб олганлар. Жўхори аксарият ҳолларда буғдой ҳосили йиғиб олингач, бўш қолган ерларга иккинчи экин сифатида экилган. Жўхори яхши пишиб етилмай қолган йилларда унинг донларидан чорва учун ем-хашак мақсадида ҳам фойдаланилган. Жумладан, 1891 йилда хонликда етиштирилган барча жўхори ҳосили чорва моллари учун озуқа ўрнида ишлатилган. Бир гектар ерга уруғлик учун 60-100 кггача дон сепилган ва ҳар гектар ер майдонидан навига қараб 2 ёки 5 тоннадан ортиқ ҳосил олинган. Мазкур экин тури вегитация даврида кўп сув талаб қиладиган ўсимлик бўлиб, асосан, ўзбеклар томонидан хонликнинг Шоҳобод шаҳридан Кўнғиротгача бўлган ҳудудларда ва Гурлан, Хўжайли атрофларида экилган [3: 23]. Албатта, мазкур ҳудудлардан йирик суғориш тармоқларининг оқиб ўтиши экинларни доимий равишда суғоришга қулай шароит яратган эди.

Шоли фақатгина сувда ўсадиган экин саналганлиги боис кўп парвариш ва алоҳида эътибор талаб қилган. Хива хонлигида шоли экиладиган майдонлар бошқа экин турлари экиладиган майдонлардан кескин фарқ қилган. Шоли майдонлари гўнг билан эмас, балки қизилмия ўти (бўян)

билан ўғитлантирилган. Бир гектар ер майдонига 54 арава қизилмия ўсимлиги қатор қилиб ёйиб чиқилган ва ер омоч ёрдамида бир марта ҳайдалган [2: 156]. Якунида мазкур далалар бостириб суғорилган ва сув тупроқ таркибига тўлиқ сингиб бўлгач, ер такроран 8-9 мартагача яхшилаб ҳайдалганидан сўнгра, ишлов берилган [12: 33]. Ерга ишлов бериш жараёни якун-лангач, ер яна бир марта суғорилиб, кейин уруғлар экилган. Шоли май ойида жўхоридан бир неча кундан кейин экилган ва июль ойида шоли экилган майдонлар сув билан тўлиқ қопланган. Сув майдон бўйлаб бир хилда оқиши учун майдонларининг иккинчи томонидан чуқурча (кулоқ – анҳордан, каналдан ариққа сув оладиган жой [1: 122] қазилиб, ундан сув чиқиб кетиши таъминланган. Вегитация давридан кейин шоли бошқа суғорилмаган. Чунки шоли ҳосилга кирганидан кейин суғориш давом қилдирилса, унинг ҳосилига жиддий зарар етишига олиб келган. Кенг далаларга экилган шоли ҳосилларини йиғиб олиш ишлари сентябрь ойида бошланган. Хива хонлигида бир десятина ер майдонига экиладиган шоли уруғининг умумий миқдори 7 пудни ташкил қилган [2: 156].

Арпа фақат баҳор фаслининг март ойида экилган. Арпа экиладиган майдонларни ўғитлаш мақсадида 1300 арава гўнг керак бўлган ва июль ойида ерга яхшилаб ишлов бериш ишлари якунланганидан кейин, ерлар бир неча марта суғорилган. Арпа ниҳолининг узунлиги ярим қулоқча етганида бир марта суғорилган. Токи унинг ҳосили пишиб етилгунигача 5-6 мартагача суғорилган. Арпа ҳосили ҳам буғдой ҳосили билан бир вақтда йиғиб олинган. Мазкур экин тури жуда серҳосил бўлиб, бир гектар ер майдонидан 2 тонна-ю 600 кггача ҳосил олинган. Албатта, хонликда арпа ҳам озик-овқат учун, ҳам чорва молларига ем-хашак учун етиштирилган.

Хива хонлигида такрорий экин сифатида буғдой ва арпа ҳосили йиғиб олинганидан кейин, кунжут, мош, тарик, қовун ва чорва озукаси учун жўхори (гавуч) экилган [2: 158]. Хонликда ердан бу тартибда фойдаланиш бир ёки икки таноб ер эгаларига ўз оиласини боқиш имкониятини берган. Ердан икки

марта ҳосил олиш хонликнинг ҳамма худудида учрамаган. Чунки барча худудлардаги ерларни юқорида келтирилган тартибда ҳар бир экин тури учун алоҳида тарзда озиклантириш имконияти мавжуд бўлмаган. Бунинг асосий сабаби ерга ишлов беришда асосий ишчи кучи саналган қорамоллар сонининг кам бўлганлигидадир. Жумладан, Хива хонлигининг шимолий қисмидаги дехқончилик билан шуғулланадиган аҳоли манзилгоҳлари бунга мисол бўла олади.

Хонликда дуккакли экин турлари ҳам етиштирилган. Мош ва ловия ўсимликлари, шулар жумласидандир [12: 34]. Бу экин турлари ҳамиша иккинчи экин даври – июль ойида буғдой ёки арпа экилган майдонларга улар йиғиб олинганидан сўнг экилган. Мош экиладиган ерларга бошқа экин турлари экиладиган майдонлардек ўғит билан ишлов берилмаган. Ушбу ўсимлик экиладиган ерлар буғдой йиғиб олинганидан кейин, фақат бир марта суғорилиб, ишлов берилган. Кейин уруғлар экилган. Демак, мош ўсиш даврида бор-йўғи икки марта суғорилган. Сентябрь ойида унинг ҳосили тўлиқ йиғиб олинган. Бир гектар ер майдонидан 1 тоннагача ҳосил олинган.

Ёғ олиш учун зиғир, каноп, кунжут ҳам экилган. Кунжут ҳам мошга ўхшаб иккинчи экиш даврида буғдой ҳосили йиғиб олинганидан кейин, бўшаб қолган экин майдонларига экилган. Кунжут экиладиган ер майдонлари алоҳида ўғитланмаган. Ер фақатгина бир марта суғорилиб, унга ишлов берилган. Лекин кунжут ниҳоллари вегетация даврида 3 ёки 4 мартагача суғорилган. Кунжут, асосан, ёғ олиш учун экилган ва унинг ҳосилидан 50 фоизгача ёғ олинган. Олинган ёғдан озик-овқат учун фойдаланилган. Қолган қисми чорва озукаси сифатида ишлатилган. Кунжут ёғидан дехқончилик маросимларини ўтказишда ҳам кенг фойдаланилган. Кунжут сентябрь ойида пишиб етилган ва ҳосили йиғиб олинган. Бир гектар ер майдонидан 10 пуддан 45 пудгача [12: 35] ҳосил олинган. Кунжут Хазорасп, Хўжайли, Қўнғирот, Тошовуз, Илонли, Ғазавот, Қўнғирот ва Гурлан худудларида кенг миқёсда экилган [3: 24].

Каноп ҳам ёғ олиш мақсадида экиладиган ўсимлик тури бўлиб, ундан олинган ёғ чиғирларни таъмирлаш учун ишлатилган, поясидан эса арқон тўқилган. Каноп экиладиган майдонга 1000 арава қумли ўғит сепилган, у 5 ёки 6 марта ер суғорилиб, ишлов берилган. Ниҳол униб чиққанидан сўнг, 4 марта қайта суғорилган. Унинг ҳосили сентябрь ойида йиғиб олинган. Бир гектар ер майдонидан 1200 кг уруғ олинган. Мазкур ўсимликнинг ёғ олишдан қолган қисмидан чорва моллари учун ем-хашак сифатида фойдаланилган.

Клевер ўсимлигини ҳам кўп миқдорда экишга ҳаракат қилганлар, чунки бу ўсимлик алоҳида парваришни талаб қилмаган ва 8, ҳаттоки 10 йил мобайнида яхши ҳосил берган. Албатта, мазкур ўсимлик тури ҳар йили узлуксиз ҳосилга кириши учун ҳар баҳор 1 гектар ерга 800 арава қум кўшилган ўғит билан ишлов бериб бориш талаб қилинган. Уруғ экилган йили яхши ҳосил бермаган, у иккинчи йилдан бошлаб юқори ҳосил бера бошлаган. Аммо Хива хонлиги деҳқонлари клевердан биринчи йилнинг ўзида юқори ҳосил олишни йўлга қўйганлар. Албатта, клевердан биринчи йилнинг ўзидаёқ юқори ҳосил олиш учун уруғ буғдой йиғиб олинганидан сўнг биринчи суғоришдан кейин кечиктирилмай лойқа ер майдонига экилган. Хиваликлар клевер пояси ва илдизини ўроқ ёрдамида ўриб олганлар. Ёз ойларида клевер ҳосили 3 ёки 4 мартагача йиғиб олинган. Ҳар гектар ер майдонидан 4000 боғга яқин ҳосил олинган [12: 38]. Клевер жуда катта ҳажмда илдиз ёйиб ўсган, деҳқонлар унинг илдизларини қўл билан олиб ташлашган, бу жараён деҳқонлар учун қийинчилик туғдирган. Шунинг учун клеверли майдонлар 8-10 йилгача ағдариб, шудгор қилинмаган ва ҳар йили кўкариб чиққан клевер ҳосили ўриб олинган.

Хива хонлигига саёҳат қилган Даниел Руковкиннинг 1753 йилги ҳисоботида бу ерлик аҳоли томонидан етиштириладиган экин турлари ҳақида маълумотлар келтириб ўтилган. Хонликда буғдой, тарик, чичивица (маржимак), кунжут (кунжара), жўхори, сабзавотлар ва техник экинлардан пахта етиштирилганлигини ёзган [7: 30].

Хива хонлигида шоли ва бугдой асосий экиладиган экин тури хисобланган. Мазкур худудда ғалланинг кўп миқдорда етиштирилиши кўшни худудлар, жумладан, Бухоро билан дон савдосининг яхши йўлга қўйилишига олиб келган. Ҳар йили 200 минг пуд атрофидаги ғалла ташқи бозорларда сотилган. Доннинг кўпчилик қисми кўчманчи чорвадор аҳолига ҳам сотилган. Хива хонлигидаги ғалла савдоси амалга ошириладиган асосий бозорлар Кўнғирот, Хўжайли, Чимбой ва Кўҳна Урганч худудларида жойлашган [2: 157].

И.Иванин хонлик аҳолиси оғу сифатида истеъмол қилиш учун кўкнори (мак) етиштирганлигини ва у кам миқдорда айрим жойларда экилганлигини ёзиб қолдирган [3: 26].

Бедани чорва учун ем-хашак сифатида фойдаланиш мақсадида етиштирганлар. Бир десятина ерга экиш учун ярим пуд миқдордаги беда уруғи сарфланган. У экишда бугдой ва арпа билан бирга аралаштириб экилган. Беда уруғини экиш олдидан ҳайдалган ер бараналар билан яхшилаб текисланиб, мала босилган. Уруғлар ерга сепилганидан сўнг суғорилган ва ниҳоллар яхши ўсиб чиқиши учун тез-тез суғорилиб турилган. Бундай суғоришлар сони 6-8 мартани ташкил қилган. Унинг ҳосилини йилига беш мартагача ўриб олиш мумкин бўлган. Беда Тошовуз, Зей, Ғазавот атрофларидаги ерларда, асосан, туркманлар томонидан экиб, ўстирилган.

Чигин [3: 25] майда уруғли ўсимлик бўлиб, уруғидан чорва ҳайвонлари учун ёрма тайёрланган.

Хива хонлиги худудида яйловлар жуда кам бўлган. Шунинг учун хиваликлар далалар атрофида ўсадиган қамиш ва ширинтомир ўсимликларини томири билан йўқ қилиб ташламаганлар, балки ернинг юзасида уларнинг маълум қисмини қолдириб, ўроқлар билан ўриб олганлар ва чорва учун қишга ғамлаб қўйганлар.

Хива хонлигида марена (рўян), картошка ва карам XIX асрнинг охирига келиб етиштирила бошланган. Карам ва картошка русларга сотиш

учун етиштирилган [12: 39]. Бу экинларни экиш учун бир гектар ер майдонига 800 арава ўғит керак бўлган. Ўғит ташланган экин майдонлари 3-4 мартагача такрор суғорилиб, 10 мартагача қайта ишлов берилган. Дала ҳайдалганидан сўнг, уларни алоҳида экин майдонларга ажратиш ишлари бошланган. Сув бориши учун ариқлар қазилиб, тупроқлари томонлар бўйлаб ташлаб чиқилган.

Қовун, ошқовоқ, бодринг ва тарвуз учун 3 метр, сабзи, карам, марена учун эса 1 метр узунликда ариқ қазилган. Бу ариқлардан ташқари чегараловчи чуқурчалар қазилган бўлиб, уларнинг кенглиги 7-8 саржин экин сиғадиган ҳажмда бўлган. О.Шкапскийнинг маълумотига кўра, пиёз хиваликлар узумзорларга экканлар [12: 34; 11: 81]. Пиёз экиладиган ер майдонлари фақатгина қум билан ишлов берилиб, ўғитланган, бир марта суғорилиб, апрель ойида пиёз уруғлари ерга сепилган. Бир гектар ер майдонидан 6 тоннага яқин пиёз олинган.

Қовун қайир ерларга экилган. Унинг *замча* (эрта пишар нав), *гурвак* (*гурвак* (гурвак) – мазкур қовун ёзги навдир. У Тошкентда “курвак” ёки “бўриқалла” деб аталади. Бу қовун жуда серсув, шакли юмалоқ, эти қалин бўлиб, июль–август ойларида пишади. Унинг бир неча навлари мавжуд: “ақ”, “қара”, “гөк”, “ала”, “қызъл”) [1: 113], *ола қовун*, *гулоби* (гула:во, гула:вь) – мазкур қовун нави кузги–қишги бўлиб, баҳоргача сақланган. Ранги сарғиш бўлиб, қовунлар орасида энг йириги ва мағзи қалини саналади. Унинг бир қанча турлари мавжуд, хусусан, “ала”, “алма”, “қатт”, “қара”) [1: 113], *бичак* (бешак, бичак) кузги қовун тури бўлиб, сентябрь - октябрь ойларида пишади, ранги кўк-қора тусда бўлиб, устини тўр босган кўринишда бўлади. У қишда сақланадиган қовун саналиб, Хоразм қовунларининг орасида энг ширини ҳисобланади) [1: 113] турлари етиштирилган [2: 162; 11: 81]. Гулоби билан ола қовун турлари баҳоргача яхши сақланган. Ёз ойларида қовун билан нон аҳолининг асосий озиқ-овқати бўлган. Хива хонлигида етиштирилган қовун-тарвузнинг асосий қисми ички бозорда сотилган бўлса, 200 минг дона қовун-

тарвуз эса ҳар йили ташқи савдога, жумладан, Чоржўй ҳудудигача етказилган [2: 162]. Маҳмуд ибн Валининг “Баҳр ул-асроп” асарида қовуннинг кўктарнай деган тури ҳақида гапирилган бўлиб, Хоразмдан келтирилган бу қовун навини ҳатто Балх ҳудудида ҳам етиштириш йўлга қўйилганлигини таъкидлайди [5: 24-25]. Хива қовунлари ҳаддан ташқари катталиги ва таъми билан машҳур бўлган. Ҳар битта қовуннинг узунлиги бир метрнинг тўртдан уч қисмида, катталиги олти қаричдан ошиқроқ бўлган. Бу неъмат қумлоқ ерга экилган, шу боис Хива ҳудудида кўплаб етиштирилган.

Қовун воҳада, асосан, дарёнинг суви қочган ерларида, яъни “қайир”ларда етиштирилган. Қовун сувсевар экинлар қаторига кирмаганлиги сабабли уни кўп суғоришга эҳтиёж бўлмаган. Манбаларда келтирилишича, Хоразмда қадимдан қовун етиштиришнинг ноодатий усулидан фойдаланилган. Хусусан, қовун уруғлари узунасига кесилган ёнтоқ илдизлари орасига экилиб, етиштирилган. Янтоқ чўл ўсимлиги бўлгани боис, унинг илдизлари тупроқ таркибидаги бор намликни ўзига тортиб олган ва қовун уруғи ана шу намлик ҳисобига кўкарган. Хоразмда қовун етиштиришдаги мазкур ўзига хос усул “ҳэббэн” деб аталган [1: 123]. Шунингдек, тарвуз ҳам кўп етиштирилган. Ҳар иккала полиз экини хонликдаги энг кўп етиштириладиган полиз экинларидан бўлган. Қовоқнинг *пахау* кади, *ош* кади ва *сув* кади турлари экилган [11: 81]. Аҳоли томонидан экинларни экиш, уларни суғориш муддатлари об-ҳавога ва экин турига қараб белгиланган.

Муҳаммад Раҳимхон II ҳукмронлиги даврида 1883 йилдан хонлик ҳудудига 10 та оиладан иборат немис менонитлари руслар томонидан кўчириб келтирилган. Немис менонитларининг хонлик ҳудудидаги яшаш тарзи ва хўжалиги ҳақида муаллифлар [8: 62-68] қуйидаги маълумотларни келтирганлар. Улар Хива хонлигида дехқончилик билан шуғулланиб, кўплаб экин турларидан юқори ҳосил олганлар ва помидор, карам, картошка, лавлаги, бодринг, бақлажон каби экин турларини етиштирганлар. Хонлик

аҳолиси улардан картошка, помидор, бақлажон экишни ўрганганлар. Шунингдек, мазкур немис оилалари теракнинг эрта етиладиган навини воҳа худудига олиб келишган ва уларнинг боғларида нок, олма, беҳи каби мевали дарахтлар, боғларининг атрофида эса кўплаб гужум, эман, терак, тол каби манзарали дарахтларни экканлар. Дехқончиликда меҳнат қуролларини яшаш ва уй қурилишида ушбу дарахтлардан фойдаланганлар.

Дехқончиликда етиштириладиган донли экинлар орасида бугдой экилган майдонлар ҳажми жиҳатидан энг кўпи саналса, ҳосилдорлиги бўйича эса маккажўхори биринчи ўринда турган. Улардан ташқари бухоро тариғи, чегура, нўхат, ясмиқ, каноп, тамаки, кунжут, пахтадан ҳам яхши ҳосил олинган [9: 40].

XVIII асрнинг ўрталарида Хива хонлиги Бухоро ва Тошкентдан ташқари Россия ва Эрон билан ҳам кенг савдо алоқаларини ўрнатган эди. Ҳ.Зияевнинг маълумотига кўра, шу даврда россиялик савдогарлар давлат эҳтиёжи учун хонликда етиштириладиган турли хилдаги полиз экинларининг уруғларини сотиб олганлар ва ушбу экинларни Оренбург худудида экиб, синовдан ўтказганлар [10: 80].

Хива хонлигида аҳоли барча турдаги экинларни етиштириш ва ўз даврида улардан юқори ҳосил олиш имкониятига эга бўлганлар. Хонликда етиштирилган барча турдаги экинларга ташқи бозорда талаб анча юқори бўлган. Демак, Хива хонлигида деҳқончиликдан юқори ҳосил олиш ташқи савдо-сотиқнинг кенг ривожланишига ҳам олиб келган.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар:

1. Абдуллаев Ф.А. Ўзбек тилининг Хоразм шевалари. – Тошкент: ССР Фанлар академияси нашриёти, 1961. – 334 б.
2. Гиршфельд, Галкин. Военно-статистическое описание хивинского оазиса. Часть II. – Ташкент: Типография штаба Туркестанского военного округа, 1903. – С. 156.

3. Иванин М. Хива и река Аму-Дарья. – Санкт-Петербург: Типография товарищества “Общественная польза” помойка, № 5. 1873. – С. 23.
4. Кыдырниязов М. Материальная культура городов Хорезма в XIII-XIV веках. – Нукус: Каракалпакстан, 1989. – С. 43.
5. Махмуд ибн Вали. Море тайн относительно доблестей благородных (география). Введение, перевод, примечания, указатели Б.А.Ахмедова. – Тошкент: Фан, 1977. – С. 24-25.
7. Рукавкин Д. Путешествия из Оренбурга в Хиву в 1753. – Санктпетербургъ: въ типографіи министерства внутреннихъ дваъ, 1840. – С. 30.
8. Сафаров О., Султонов О. Оқ мачит хотиралари // Хоразм хақиқати, 1993, 23 март; Хива хонлигида яшаган халқлар ва уларнинг хонлик ижтимоий-сиёсий ҳаётида тутган ўрни ва роли. – Б. 62-68.
9. Хива или географическое и статистическое описание Хивинского ханства. – Москва: В Университетской типографии, 1840. – С. 40.
10. Зияев Ҳ. XVIII Асрда Ўрта Осиё ва Урал бўйлари. – Тошкент: Фан, 1973. – С. 80.
11. Шкапский О. Аму-Дарьинские очерки. Къ аграрному вопросу на нижней Аму-Дарье. – Ташкент: Типо-Литография, 1900. – С. 81.
12. Шкапский О. Как хивинцы ведут полевое хозяйство. – Москва: Типография Товарищества И.Д.Сытина, 1900. – С. 31.

ҚЎҚОН ХОНЛИГИ ВА НУЗУП “МИНГБОШИ”

Ахмедова Г.А.

Б. Сидиқов номидаги

Қирғиз-Ўзбек Халқаро университети

Тарих-филология факультети

“Тарих ва фалсафа” кафедрасининг

катта ўқитувчиси

gulida@mail.ru

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Nuzup mingboshi haqida so'z yuritiladi. U qirg'izlardan birinchi bo'lib Mallaxon tomonidan Qo'qon xonligida bosh vazir etib tayinlangan. Nuzup*